

Ціннісний аспект професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів

Dudnik O.O. Valuable aspect of professional self-determination of boarding schools graduates / O.O. Dudnik // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 187–198.

О.О. Дуднік. Ціннісний аспект професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів. У статті наведено результати емпіричного дослідження ціннісного аспекту професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів. Досліджено кількісні показники ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів та випускників загальноосвітніх шкіл у контексті професійного самовизначення.

Наведено результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів. Виявлено суперечливий характер ціннісних орієнтацій досліджуваних у контексті професійного самовизначення: недостатня цінність роботи у поєднанні з високою цінністю матеріально забезпеченого життя та розваг.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості прояву факторів ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів, порівняно з випускниками загальноосвітніх шкіл.

Підтверджено, що недостатньою є цінність роботи, насамперед для дівчат – випускників шкіл-інтернатів, водночас для хлопців цінність роботи є досить високою.

Визначено, що незалежно від статі фактори «Пізнання» та «Продуктивність» мають більшу вагу для випускників шкіл-інтернатів, ніж для випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Натомість фактор «Суспільна активність» має більшу вагу для випускників загальноосвітніх навчальних закладів, особливо для дівчат, ніж для випускників шкіл-інтернатів.

Визнано доцільність розробки та апробації програми психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів.

Ключові слова: професійне самовизначення особистості, випускники шкіл-інтернатів, ціннісні орієнтації, суспільна активність, цінність роботи.

О.А. Дудник. Ценностный аспект профессионального самоопределения выпускников школ-интернатов. В статье приведены результаты эмпирического исследования ценностного аспекта профессионального самоопределения выпускников школ-интернатов. Исследованы количественные показатели ценностных ориентаций выпускников школ-интернатов и выпускников массовых общеобразовательных школ в контексте профессионального самоопределения.

Приведены результаты факторного анализа ценностных ориентаций выпускников школ-интернатов. Констатирован противоречивый характер ценностных ориентаций, испытываемых в контексте профессионального самоопределения: недостаточная ценность работы в сочетании с высокой ценностью материально обеспеченной жизни и развлечений.

По результатам дисперсионного анализа выявлены особенности проявления факторов ценностных ориентаций выпускников школ-интернатов по сравнению с выпускниками общеобразовательных школ. Показана недостаточная ценность работы прежде всего для девушек – выпускников школ-интернатов, в то же время для ребят ценность работы достаточно высока.

Определено, что независимо от пола факторы «Познание» и «Продуктивность» имеют большее значение для выпускников школ-интернатов, чем для выпускников общеобразовательных учебных заведений. Вместе с тем фактор «Общественная активность» имеет больший вес для выпускников общеобразовательных учебных заведений, особенно для девушек, чем для выпускников школ-интернатов.

Признана целесообразность разработки и апробации программы психолого-педагогического сопровождения профессионального самоопределения выпускников школ-интернатов.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение личности, выпускники школ-интернатов, ценностные ориентации, общественная активность, ценность работы.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем професійної самореалізації особистості є успішне вирішення завдання професійного самовизначення. Особливої уваги набуває вирішення даного завдання для випускників шкіл-інтернатів, які, як свідчать результати нашого дослідження, є недостатньо обізнаними у світі професій, недостатньо усвідомлюють зміст та сутність обраної професії, не знають шляхи опанування професії, не розуміють проблем, з якими можуть зіткнутися при опануванні професії тощо.

Це потребує більш ґрунтовного виявлення факторів, що спричиняють такий стан речей. До таких факторів, на наш погляд, слід віднести цінності випускників шкіл-інтернатів, які є дуже важливими, оскільки несуть у собі моральні уявлення індивіда про те, що є правильним, позитивним чи бажаним, спо-

нукають до усвідомленого чи інтуїтивного вибору того, що для нього важливим. Система ціннісних орієнтацій багато в чому визначає формування особистості людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема професійного самовизначення була предметом уваги досить широкого кола дослідників, зокрема К. Абульханової-Славської [1], Г. Балла [2], Л. Байбородова [3], О. Бондарчук [5], Н. Гончарова [6], А. Деркач [7], Є. Зеєр [8], Є. Клімов [9], О. Леонтьєв [11], А. Маркова [12], В. Рибалка [16] та ін. Дослідники розглядають професійне самовизначення з позицій різних підходів:

- *суб'єктний підхід* (К. Абульханова-Славська [1] та ін.): самовизначення особистості – це самодетермінація. Саме активне самовизначення, що виражається в реальних діях, веде до формування і розвитку тих внутрішніх умов, які створюють можливості для розвитку особистості, формування передумов збільшення рівня професійної придатності, подальшого самовизначення;
- *діяльнісний підхід* (Є. Зеєр [8], Є. Клімов [9], І. Кузнецов, О. Леонтьєв [11] та ін.): діяльність людини, що набуває того чи іншого змісту залежно від етапу її розвитку як суб'єкта праці;
- *акмеологічний* (А. Маркова [12] та ін.): ідея цілісності, єдності особистісного та професійного розвитку людини. Виявлення умов мобілізації у людини установки на свої найвищі досягнення, на найбільш повну самореалізацію особистості;
- *гуманістично-ціннісний* (О. Бондарчук [5] та ін.): ставлення до людини як особистості, переконанні в гідності кожної людини, вільного вибору, розвитку власних здібностей та можливостей, усвідомлення необхідності змін і перетворень свого внутрішнього світу, орієнтування в пошуку нових можливостей самоздійснення в трудовій діяльності;
- *раціогуманістичний* (Г. Балл [2] та ін.): гуманістична налаштованість із конструктивним використанням засобів раціонального пізнання. Становлення ціннісно-мотиваційного стрижня особистості як детермінанти її професійної спрямованості.

З іншого боку, досліджувались психологічні особливості вихованців шкіл-інтернатів, зокрема, цю проблему розробляли Г. Бевз [3], Гончарова [6], І. Дубровіна [7], Й. Лангмейєр [10], В. Мухіна [13], Прихожан [16]. Водночас ціннісний аспект професійного самовизначення сучасних випускників шкіл-інтернатів,

попри всю його актуальність, не був предметом спеціального дослідження.

Мета статті: дослідити особливості ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів у контексті професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь учні старших класів загальноосвітніх шкіл та загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Загальна кількість вибірки склала 372 учня. З них 184 старшокласники шкіл-інтернатів та 188 старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів. Дослідження проводилось на базі шкіл-інтернатів і загальноосвітніх навчальних закладів (далі – масові ЗНЗ) м. Києва та м. Житомира.

Для дослідження ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів та масових загальноосвітніх навчальних закладів використано опитувальник М. Рокича. Опрацювання даних (кореляційний, факторний, дисперсійний аналізи) здійснювалося з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 22).

На першому етапі емпіричного дослідження виявлено найбільш і найменш значущі цінності для випускників шкіл-інтернатів (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники ціннісних орієнтацій учнів шкіл-інтернатів та учнів масових загальноосвітніх шкіл

Цінності	Бали, у середньому	
	Випускники шкіл-інтернатів	Випускники масових ЗНЗ
Здоров'я	16,3	16,5
Матеріально забезпечене життя	14,0	8,6
Розваги	13,7	7,0
Вірні друзі	12,6	11,2
Любов	12,5	11,0
Активна діяльність	11,4	10,3
Впевненість	10,4	11,7
Щасливе сімейне життя	9,7	11,3
Свобода	8,7	8,3
Цікава робота	8,6	12,5
Суспільне покликання	7,9	7,4
Пізнання	7,9	8,5
Продуктивне життя	7,8	8,0

Життєва мудрість	7,5	11,8
Розвиток	7,6	8,6
Творчість	6,5	8,3
Щастя інших	5,9	6,4
Краса природи і мистецтва	4,0	5,0

Так найбільш значущими цінностями для випускників шкіл-інтернатів виступили цінності: «здоров'я» (16,3 бали у середньому), «матеріально забезпечене життя» (14,0 бали), «розваги» (13,7 бали), «вірні друзі» (12,6 бали), «любов» (12,5 бали), «активне діяльне життя» (11,4 бали). Натомість для випускників масових шкіл картина є дещо іншою. З одного боку, для останніх, як і для випускників шкіл-інтернатів, є важливими цінності «здоров'я» і «вірні друзі» (11,2 бали у середньому). Разом з тим цінність «розваги» є незначущою (7,0 бали), а цінності «вірні друзі», «любов» та «активне діяльне життя» займають середні позиції в ієрархії ціннісних орієнтацій (11,2; 11,0; 10,3 балів відповідно).

Привертає увагу, що випускники шкіл-інтернатів вважають найменш значущими цінностями: «продуктивне життя» (7,8 бали), «життєва мудрість» (7,5 бали), «розвиток» (7,6 бали), «творчість» (6,5 бали), «щастя інших» (5,9 бали), «краса природи та мистецтва» (4,0 бали).

На жаль, для випускників звичайних шкіл, «краса природи та мистецтва», «щастя інших» і «творчість» є також найменш цінними (5,0; 6,4; 8,3 балів відповідно).

Викликає тривогу і той факт, що цінності «суспільне покликання» і «свобода» так само недостатньо цінуються даною категорією досліджуваних (7,4; 8,3 балів відповідно). Лише незначна кількість випускників указали, що для них вони є важливими.

Отже, отримані дані свідчать про наявність проблеми професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів, для яких значущим є матеріально забезпечене життя, і водночас відсутність розуміння достатньої значущості цінності роботи для його забезпечення. На наш погляд, такі дані певною мірою можна пояснити тим, що виховуючись в умовах інтернату, діти-сироти позбавлені життєвого прикладу батьків, які працюють на тих чи інших підприємствах, установах, таким чином забезпечуючи себе та свою сім'ю матеріальними благами. Разом з тим, вихованці шкіл-інтернатів звикають до забезпечення їхньої життєдіяльності з боку держави.

На наступному етапі емпіричного дослідження за результатами факторного аналізу виявлено 7 факторів, які характеризують ціннісну сферу досліджуваних (табл. 2).

Таблиця 2

**Результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій
випускників шкіл**

Цінності	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
активне діяльне життя					,662		
життєва мудрість	,828						
здоров'я				,704			
цікава робота	,804						
краса природи та мистецтва		,716					
любов			,621				
матеріально забезпечене життя		-,506					
вірні друзі							
суспільне покликання					,673		
пізнання		,794					
продуктивне життя				,742			
розвиток			,641				
розваги	-,745						
свобода					-,560		
щасливе сімейне життя							-,649
щастя інших							,736
творчість						,805	
впевненість			-,750				

Перший фактор (15,4 % сумарної дисперсії), до якого увійшли такі цінності, як «цікава робота» (0,804), «життєва мудрість» (0,828), «розваги» (-0,745), був проінтерпретований як «Цінність роботи».

Другий фактор (12,2 % сумарної дисперсії), до якого увійшли такі цінності, як «краса природи і мистецтва» (0,716), «пізнання» (0,794), «матеріально забезпечене життя» (-0,506), був названий нами «Пізнання».

Третій фактор отримав назву «Розвиток» (10,7 % сумарної дисперсії) його склали такі цінності, як «любов» (0,621), «розвиток» (0,641) та «впевненість» (-0,750).

Четвертий фактор (8,5 % сумарної дисперсії), до якого увійшли такі цінності: «продуктивне життя» (0,742)

«здоров'я» (0,704), це дало підстави інтерпретувати його як «Продуктивність»

До п'ятого фактору (7,5 % сумарної дисперсії) увійшли цінності: «активне діяльне життя» (0,662), «суспільне покликання» (0,673), «свобода» (-0,560), через що даний фактор отримав назву «Суспільна активність».

До шостого фактора (6,5 % сумарної дисперсії) увійшла єдина цінність «творчість» (0,805), тому він отримав відповідну назву.

Сьомий фактор (5,6 % сумарної дисперсії), до якого увійшли цінності: «щастя інших» (0,736), та «щасливе сімейне життя» (-0,649), був інтерпретований як «Щастя інших».

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості прояву даних факторів у випускників шкіл-інтернатів, порівняно з випускниками загальноосвітніх шкіл.

Так підтверджено, що недостатньою є цінність роботи для випускників шкіл-інтернатів, насамперед для дівчат, водночас для хлопців цінність роботи є досить високою (рис. 1, $p < 0,01$).

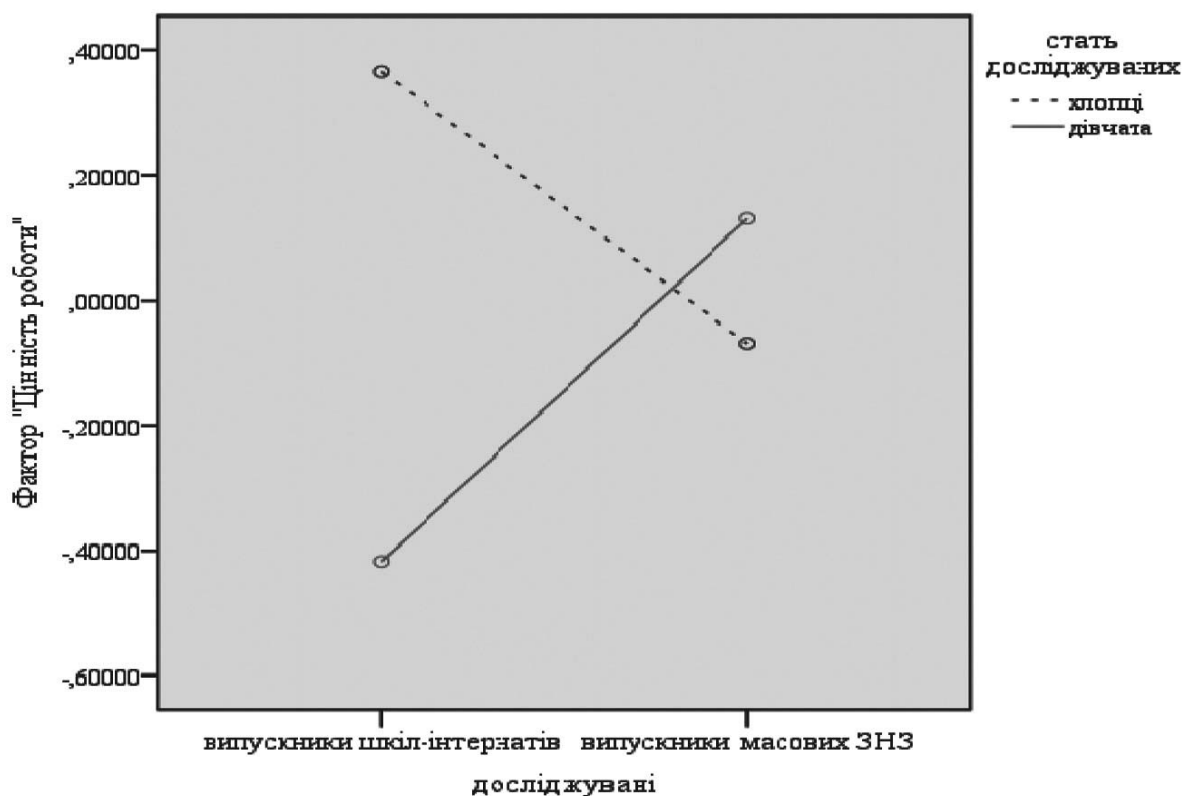

Рис. 1. Значущість фактора «Цінність роботи» для випускників шкіл-інтернатів

Одним із можливих пояснень установлених результатів може слугувати наявність традиційних гендерних стереотипів у дослідженні, пов'язаних із закріпленням професійних і сімейних ролей відповідно до статі. Для чоловіків головними ролями вважаються професійні, а для жінок – сімейні ролі [14].

Що до фактору «Пізнання», то він має більшу вагу для випускників шкіл-інтернатів, незалежно від статі, ніж для випускників масових загальноосвітніх шкіл ($p < 0,01$).

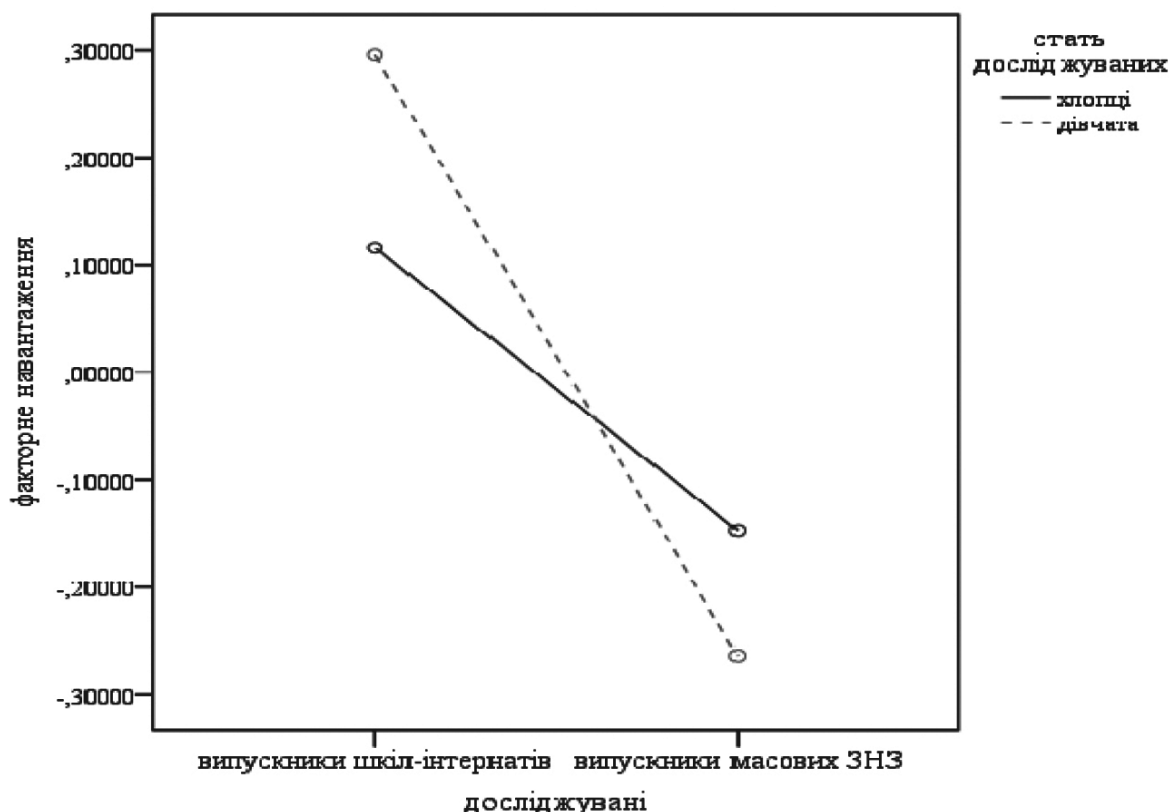

Рис. 2. Значущість фактору «пізнання» для випускників шкіл-інтернатів

Подібні результати виявлено за фактором «Продуктивність» ($p < 0,01$).

Натомість фактор «Суспільна активність» має більшу вагу для випускників загальноосвітніх навчальних закладів, особливо для дівчат ($p < 0,05$).

Це пояснюється тим, що головним фактором розвитку особистості підлітка є зростання соціальної активності [4], яка є певною мірою обмеженою для учнів шкіл-інтернатів.

Отже, можна зробити висновки про те, що професійне самовизначення випускників шкіл-інтернатів є доволі проблематичним через недостатню усвідомленість цінності роботи для мате-

ріального забезпечення життя, розвитку, суспільної активності тощо.

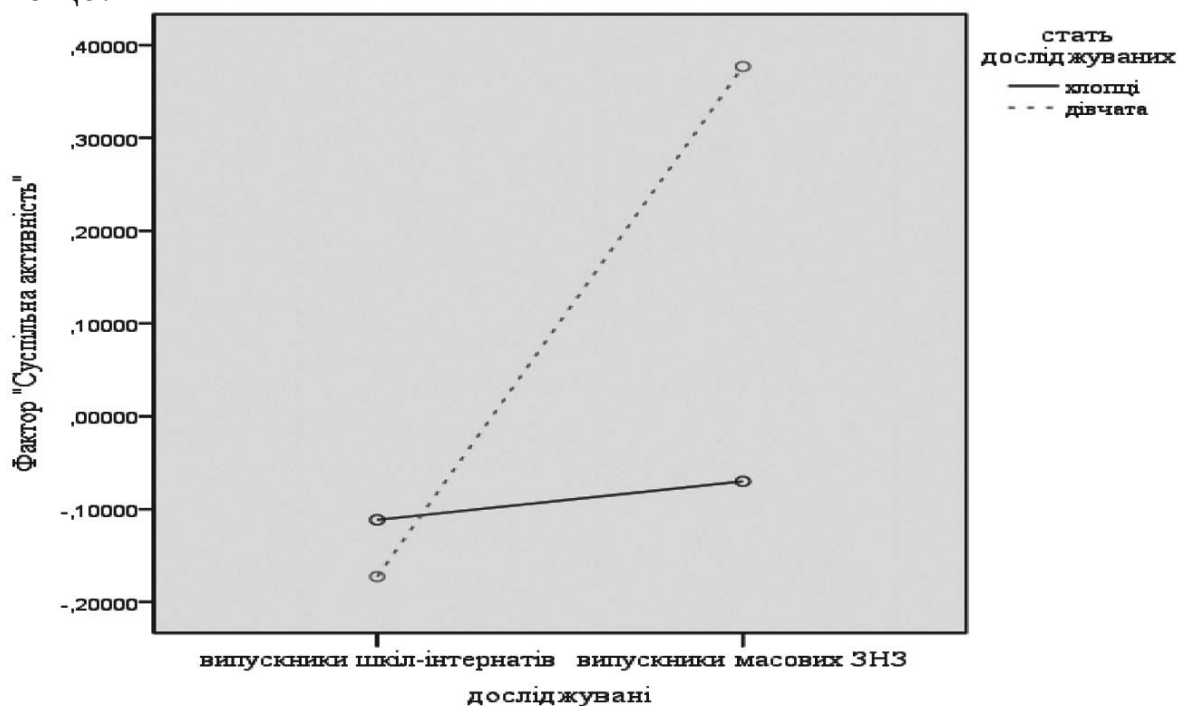

Рис. 3. Особливості прояву фактора «Суспільна активність» для випускників шкіл-інтернатів

Висновки. Встановлено суперечливий характер ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів в контексті професійного самовизначення: недостатня цінність роботи у поєднанні з високою цінністю матеріально забезпеченого життя та розваг.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості прояву факторів ціннісних орієнтацій випускників шкіл-інтернатів, порівняно з випускниками масових шкіл.

Підтверджено, що недостатньою є цінність роботи, насамперед для дівчат – випускників шкіл-інтернатів, водночас для хлопців цінність роботи є досить високою.

Визначено, що незалежно від статі фактори «Пізнання» та «Продуктивність» мають більшу вагу для випускників шкіл-інтернатів, ніж для випускників масових загальноосвітніх навчальних закладів ($p < 0,01$). Натомість фактор «Суспільна активність» має більшу вагу для випускників масових загальноосвітніх навчальних закладів, особливо для дівчат, ніж для випускників шкіл-інтернатів ($p < 0,05$).

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та апробації програми психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення випускників шкіл-інтернатів.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская. К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів: [проф. інформація та проф. Консультація школярів] / Г. Балл // Психолог. – 2004. – №8. – С. 2–11.
3. Байбородова Л. В. Профориентация и самоопределение детей-сирот: учеб.- метод. пособие / под. ред. Л. В. Байбородовой, М. И. Рожкова / Л. В. Байбородова, Л. Н. Серебренников, А. П. Чернявская. – Калининград: РГУ им. И. Канта, 2010. – 240 с.
4. Бевз Г. Психологічні особливості дітей, позбавлених батьківського піклування / Г. Бевз // Соціальний працівник. – 2007. – №8. – С. 13–18.
5. Бондарчук Е. И. Психология труда: учебно-метод. пособие. 2- изд., доп. и перераб. / Е. И. Бондарчук, Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская. – К. : МАУП, 2001. – 168 с.
6. Гончарова Н.О. Основи професійної орієнтації: навч. посібник / за ред. В.Ф. Моргуна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 168 с.
7. Дубровина И. В. Психологическое развитие воспитанников детского дома / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1990. – 264 с.
8. Зеер Э. Ф. Психология профессионального самоопределения в ранней юности: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер, О.А. Рудей. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 256 с.
9. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
10. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага: Авиценум, 1984. – 336 с.
11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
12. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
13. Мухина В. С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа / В. С. Мухина // Вопр. психол. – 1989. – №1. – С. 32–39.
14. Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2003. – 480 с.

15. Прихожан А.М. Психология сиротства. – 3-е изд. / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2007. – 416 с.
16. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого / В. В. Рибалка. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 220 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Abul'hanova-Slavskaja. K. A. Strategija zhizni / K. A. Abul'hanova-Slavskaja. – M. : Mysl', 1991. – 299 s.
2. Ball G. Psychologo-pedagogichni zasady profesijnoi' orijentacii' shkoljariv: [prof. informacija ta prof. Konsul'tacija shkoljariv] / G. Ball // Psycholog. – 2004. – №8. – S. 2–11.
3. Bajborodova L. V. Proforientacija i samoopredelenie detej-sirot: ucheb.- metod. posobie / pod. red. L. V. Bajborodovoj, M. I. Rozhkova / L. V. Bajborodova, L. N. Serebrennikov, A. P. Chernjavskaja. – Kaliningrad: RGU im. I. Kanta, 2010. – 240 s.
4. Bevz G. Psychologichni osoblyvosti ditej, pozbavlenyh bat'kivs'kogo pikluvannja / G. Bevz // Social'nyj pracivnyk. – 2007. – №8. – S. 13–18.
5. Bondarchuk E. I. Psihologija truda: uchebno-metod. posobie. 2- izd., dop. i pererab. / E. I. Bondarchuk, N. P. Lukashevich, I. V. Singaevskaja. – K. : MAUP, 2001. – 168 s.
6. Goncharova N.O. Osnovy profesijnoi' orijentacii': navch. posibnyk / za red. V.F. Morguna. – K. : Vydavnychyj Dim «Slovo», 2010. – 168 s.
7. Dubrovina I. V. Psihologicheskoe razvitie vospitannikov detskogo doma / I. V. Dubrovina. – M. : Pedagogika, 1990. – 264 s.
8. Zeer Je. F. Psihologija professional'nogo samoopredelenija v rannej junosti: ucheb. posobie / Je. F. Zeer, O.A. Rudej. – M. : Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta, 2008. – 256 s.
9. Klimov E. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija / E. A. Klimov. – M. : Akademija, 2004. – 304 s.
10. Langmejer J. Psihicheskaja deprivacija v detskom vozraste / J. Langmejer, Z. Matejchek. – Praga: Avicenum, 1984. – 336 s.
11. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A. N. Leont'ev. – M. : Politizdat, 1975. – 304 s.
12. Markova A. K. Psihologija professionalizma / A. K. Markova. – M. : Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond «Znanie», 1996. – 312 s.

13. Muhina V. S. Psihologicheskaja pomoshh' detjam, vospityvajushhimsja v ucherezhdenijah internatnogo tipa / V. S. Muhina // Vopr. psihol. – 1989. – №1. – S. 32–39.
14. Praktikum po rendernoj psihologii / pod red. I. S. Klecinoj. – SPb. : Piter, 2003. – 480 s.
15. Prihozhan A.M. Psihologija sirotstva. – 3-e izd. / A.M. Prihozhan, N.N. Tolstyh. – SPb. : Piter, 2007. – 416 s.
16. Rybalka V. V. Psihologija ta pedagogika praci osobystosti: vid obdarovanosti dytyny do majsternosti doroslogo / V. V. Rybalka. – K. : Instytut obdarovanoi' dytyny, 2014. – 220 s.

O.O. Dudnik. Valuable aspect of professional self-determination of boarding schools graduates. The article deals with results of the empirical study the valuable aspect of professional self-determination of boarding schools graduates.

The quantitative indicators of value orientations of boarding school graduates and graduates from secondary schools are envisaged in the context of professional self-determination.

The results of the factor analysis of boarding schools graduates' value orientations are presented. The controversial character of value orientations of boarding school graduates is found in the context of professional self-determination: the lack of value of work in combination with high value of comfortable life and entertainment.

As a result of disperse analysis the features of the factors of boarding school graduates' value orientations were revealed in the comparison with graduates from secondary schools.

It is proved that there is insufficient value of work for graduates from boarding schools, especially for girls, while for boys the value of work is quite high.

It is found that factors «Knowledge» and «Productivity» are of great importance for graduates of boarding schools, regardless of sex, than graduates of secondary schools.

Instead, the factor «Social activity» is of higher importance for graduates of secondary schools, especially for girls.

The reasonability of the development and testing of psychological and pedagogical support of boarding schools graduates' professional self-determination is admitted.

Key words: professional self-determination of the personality, graduates of boarding schools, value orientations, social activity, value of work.

Received July 15, 2015

Revised August 14, 2015

Accepted September 27, 2015